

1980-1983 YILLARI ARASINDA
TÜRKİYE'DE BASIN VE SANAT HAYATI
THE PRESS AND LIFE OF ART IN TURKEY BETWEEN 1980-1983

SELÇUK URAL-YASİN ERCİLSİN

Öz

Türkiye'nin siyasi tarihinin dönüm noktalarından biri 12 Eylül 1980 darbesidir. 1980-1983 yılları arasında devam eden darbenin sıkıyönetim uygulamaları Türkiye'nin son 38 yılına doğrudan tesir etti. Zira darbe Türkiye'nin her alanında değişim ortaya çıkardı. Bu alanlardan biri de kuşkusuz basın-sanattır. Askeri hükümetin kararları ve uygulamaları basın kuruluşlarını, sanat ve kültür kurum ve kuruluşlarının faaliyetlerini yönlendirmeyi amaçlamıştır.

Basın kanunu başta olmak üzere getirilen yasal değişiklikler, sinema, tiyatro, opera-bale alanlarında faaliyet yürüten insanların işten el çektilmesinin, kurumların kapatılmasına ve birçok faaliyetin engellenmesine yol açmıştır. Ayrıca sansür ve yasaklar nedeniyle uzun yıllar basın ve sanat hayatı darbenin çizdiği sınırların dışına çıkamamıştır. Çalışmamızın amacı 1980 Askeri Darbesi'nin üç yıl süren sıkıyönetim uygulamalarının basın ve sanat hayatına etkisini irdelemektir.

Anahtar Kelimeler: 1980 Darbesi, Türk basını, Türk sineması, Türk tiyatrosu

Abstract

One of the political cornerstones in Turkish history is the September 12 Coup in 1980. The ongoing impact of the implementation of martial law in the years 1980-1983, has had a direct impact on Turkey in the last 38 years. In fact, the coup led to several changes in different fields in Turkey. One of them is surely the fields of press and art. The decisions of the military government directed the activities of the institutions related to press, art and culture.

Primarily the new press laws and the new arrangements related to cinema, theatre and opera stopped activities of all those people who engaged in these fields, closed the institutions and blocked several operations. In addition, for many years due to press censorship and bans and artistic life is not deviate from the boundaries drawn by the coup. The aim of our study was to press the 1980 military coup three years of martial arts practice and examine the effects of life.

Key Words: The 1980 Coup, Turkish press, Turkish cinema, Turkish theatre

Giriş

Cumhuriyet ilan edildikten 23 yıl sonra Türkiye 1946'da çok partili siyasal hayata geçti. 1950 yılında Cumhuriyet tarihinde ilk defa muhalefette bulunan bir parti iktidarı eline aldı. On yıl devam eden Demokrat Parti iktidarı 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ile neticelendi¹. 1960 ile 1965 yılları arasında Cumhuriyet tarihinde ilk defa koalisyon hükümetleri kuruldu. 1965 ile 1971 yılları arasında Demokrat Parti'nin tabanına hitap eden Adalet Partisi altı yıl iktidarda kalmayı başardı. Ancak 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası ile Adalet Partisi yönetimden el çektirildi². 1971 yıllardan itibaren siyasi sistemi bozulmaya başladı. 1971 yılından 1980 yılına kadar dokuz yıllık süreçte dokuz koalisyon hükümeti kuruldu³.

Devlet erkinin kontrol edemediği ideolojik kamplaşmalar, mezhepsel çatışmalar 1980 Askeri Darbesi'ne giden süreci hızlandırarak toplumu derinden etkiledi⁴. Bu süreçte sağ ve sol cenah basını istediği gibi kullanabilmekte ve propaganda yapmakta idi. Ancak 12 Eylül 1980 yılında gerçekleşen askeri darbenin ardından toplumsal propagandanın önemli iki sacayağı olan sanat ve basın darbenin gölgesinde kaldı. 1980-1983 yılları arasında devam eden cunta idaresi, tek tip basın ve siyasi propagandadan arınmış, toplumsal sorunları konu edinmeyen sanat hayatı istemekteydi.

1980 Darbesi

Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Eylül 1980'de Genelkurmay Başkanlığı komuta kademesinin öncülüğünde idareye el koyarak 1983 yılına kadar devam edecek olan "askeri yönetim" tesis edildi. Askeri yönetim bir numaralı bildirisinde gelecekte yapılacaklara ışık tutmak üzere eğitimde, idare sisteminde, yargı organlarında, iç güvenlik teşkilatında, işçi kuruluşlarında ve siyasi partilerde sorunlar olduğuna dikkat çekerek bu sorunlardan ötürü ülkenin bölünme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını açıkladı. Harekâtın amacı; ülke bütünlüğünü korumak, millî birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı önlemek, devlet otoritesini tesis ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktı. Bunun için meclis ve hükümet feshedildi⁵.

Türkiye 13 sıkıyönetim bölgesine bölünerek 13 general görevlendirildi⁶. Milli Güvenlik Konseyi'nin başkan ve dört üyesi TBMM Onur Salonu'nda törenle yemin ederek görevine başladı. 20 Eylül 1980'de Kenan Evren, Bülend Ulusu'yu başbakan olarak atadı ve ertesi gün bakanlar kurulu MGK'da kabul edildi⁷.

¹ Milli Birlik Komitesinin Tebliğleri, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 10515, 30.05.1960.

² 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 13837, 15.05.1971.

³ <https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/Global/Government/pq/CabinetHistory.aspx>, Erişim Tarihi: 08.05.2018.

⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyon Raporu, TBMM, Ankara, 2012, s.556.

⁵ Milli Güvenlik Konseyi'nin Bir Numaralı Bildirisi, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 17103, 12.09.1980.

⁶ T.C. Resmi Gazete, Sayı: 17103, 12.09.1980.

⁷ Başbakan Atanmasına Dair İşlem, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 17112, 20.09.1980.

1402 Sayılı Yasa, sıkıyönetim komutanlarının bütün kamu personelini gerekçesiz görevden alabilmesine imkân verecek şekilde yeniden düzenlendi. 19 siyasi partiye⁸ yasak getirilerek binalarına el konulduğu gibi MGK 16 Ekim 1981’de siyasi partilerin feshine ilişkin yasayı kabul etti⁹.

Darbeyi takiben üç yıl içinde önemli kanunların tamamına yakını değiştirildi. Askeri yönetimin belirlediği Danışma Meclisi yeni bir anayasa hazırladı. 1982’de aleyhte konuşmanın ve propaganda yapmanın yasak olduğu referandumda, yeni anayasa % 92 evet oyuyla kabul edildi¹⁰.

2. Basın-Yayın

2.1. Basın Kanunu

Askeri yönetimin tesis edilmesinin ardından hızla Sıkıyönetim Kanunu’nda değişikliğe gidilerek basın denetim altına alındı. Milli Güvenlik Kurulu, 21 Eylül 1980’de 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu’nun 3. Maddesinin 1. fıkrası ile c, f, g, h, i ve m bentlerinde değişikliğe gittiği gibi 1. fıkraya o ve p bentlerini de ekleyerek basını denetim altına almayı sağladı.

Kanunun üçüncü maddesinin c bendine göre Sıkıyönetim Komutanlığı söz, yazı, resim, film ve sesle yapılan her türlü yayım, haberleşme, mektup, telgraf vesair mersuleleri¹¹ kontrol etmek, gazete, dergi, kitap ve diğer yayınların basımı, yayımı, dağıtımı, birden fazla sayıda bulundurulması, taşınması veya sıkıyönetim bölgesine sokulmasının yasaklanması hususunda tam yetkili kılındı. Ayrıca basımı, yayımı ve dağıtılması yasaklanan kitap, dergi, gazete, broşür, afiş, bildiri, pankart, plak, bant gibi bilcümle evrakı, yayın ve haberleşme araçlarını toplatmak, bunları basan matbaaları, plak ve bant yapım yerlerini kapatmak salahiyetine de sahip oluyordu¹².

Bu değişikliklerle evrak, kitap, broşür, dergi gibi toplumsal iletişim araçları denetim altına alınırken basın-yayın faaliyetlerine istendiği takdirde yasak, sansür ve açma-kapatma müeyyideleri getirilmiş oluyordu¹³.

25 Ekim 1983’te kabul edilen “*Olağanüstü Hal Yasası*” ile gazete, dergi, broşür, kitap ve çeşitli ilanların toplatılması-yasaklanması yetkisi bölge valiliklerine verildi. Yine abartılı haber yapan gazeteciler için iki yıla kadar hapis cezası isteneceği karara bağlandı. Para ve hapis cezalarının miktarı yükseltilirken diğer yandan gazete müdürlerinin

⁸ Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Türkiye Ulusal Kadınlar Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Vatan Partisi, Demokrat Parti, Türkiye İşçi Partisi, Sosyalist Devrim Partisi, Nizam Partisi, Türkiye İşçi-Köylü Partisi, Sosyalist Vatan Partisi, Hürriyetçi Millet Partisi, Hür Demokratlar Partisi, Millet Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi, Türkiye Birlik Partisi.

⁹ Altay Öymen, “12 Eylül’ün kapattığı 17 partiden biri”, Radikal, 25.05.2013; Hikmet Bila, *CHP-1919 -1999*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s.357.

¹⁰ Bir gecede değişimin adı: 12 Eylül Darbesi;

<https://www.cnnurk.com/2011/yasam/diger/09/12/bir.gecede.degisimin.adi.12 eylul.darbesi/588447.0/index.html>, Erişim Tarihi: 28.04. 2018.

¹¹ Gönderilen, iletilen.

¹² TC. Resmi Gazete, Sayı: 17112, 21.09.1980.

¹³ TC. Resmi Gazete, Sayı: 17874, 20.11.1982.

sorumlulukları arttırıldı¹⁴. 1986’da yapılan son değişikliklerle düzenlemeler “basın sansür” kanununa dönüştü¹⁵.

2.2. Gazete ve Kitap Yayıncılığı

12 Eylül’ün ardından oluşturulan yasal zeminde basın sıkı denetime tabi tutuldu. İlk olarak Demokrat, Aydınlık ve Hergün gazeteleri ile gazeteciler sendikası kapatıldı. Hürriyet Gazetesi yazı işleri müdürü Oktay Ekşi ve Bedii Faik, Tercüman Gazetesi’nden Rauf Tamer ile çeşitli gazetelerin yazı işleri yöneticileri hakkında soruşturma açıldı¹⁶.

Gazetelerin soruşturmaya tabi tutulması siyasi tutum ve haberlerindeki yaklaşımlarından kaynaklanıyordu. Örneğin 1980 öncesine bakıldığında Hergün, Millet ve Ortadoğu gazeteleri MHP’ye yakınlığıyla biliniyordu. Yine Milli Gazete ve Yeni Devir, MSP çizgisindeki gazetelerdi. Tercüman, Bayrak ve Son Havadis gazeteleri ise Adalet Partisi’nin yayın organları olarak kabul görüyordu. Hürriyet ve Cumhuriyet gazeteleri ise liberal-sol çizgide yer edinen yayın organlarıydı¹⁷.

Söz konusu dönem içerisinde gazetelere açılan dava sayısı, kapatma sayıları ve kapalı gün sayıları aşağıdaki gibi tahakkuk etti¹⁸:

Gazete Adı	Dava Sayısı	Kapatma Sayısı	Kapalı Gün Sayısı
Cumhuriyet	28	4	41 gün
Tercüman	27	2	29 gün
Hürriyet	14	2	7 gün
Milliyet	14	1	10 gün
Milli Gazete	4	4	72 gün

Cumhuriyet gazetesine 28 dava açılıp 41 gün kapatma cezası verilirken Milli gazete’ye açılan 4 davanın tamamından suçlu bulunup 72 gün kapatma cezası alması oldukça manidardır. Buna karşılık Hürriyet gazetesi 14 dava sayısı karşısında 7 gün, Milliyet gazetesi de 14 davadan 10 gün ceza almıştır.

Yine üç yıl içinde toplam 400 gazeteciye dava açıldı. 31 gazeteci çeşitli suçlarla yargılandı ve haklarında toplam 3.315 yıl ceza verildi¹⁹. Hasan Cemal 12 Eylül Günlüğü adlı kitabında dönemin yapısal durumundan kaynaklı olarak haber yapmanın zor olacağı “iki dudak arasından çıkacak sözlere bağlı kalacağını”²⁰ ifade etmiştir.

¹⁴Yaşar Salihpaşaoğlu, *Türkiye’de Basın Özgürlüğü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilimdalı, Doktora Tezi, Ankara, 2007, s.169.

¹⁵Ferhat Yıldız, *Türk Anayasa Hukukunda Basın Özgürlüğü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2012, Ankara, s.101.

¹⁶Milli Eğitim Bakanlığı, Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi “Gazetecilik”, *Türk Basının Doğuşu ve Gelişimi*, Ankara, 2008, s.63.

¹⁷Zafer Yıldırım, “Basın Özgürlüğü ve 12 Eylül Müdahalesinde Ordu Basın İlişkisi”, *Mevzuat Dergisi*, Sayı: 103, Yıl 2006, s.4.

¹⁸ Milli Eğitim Bakanlığı, Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi “Gazetecilik”, *Türk Basının Doğuşu ve Gelişimi*, Ankara, 2008, s.64.

¹⁹Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli*, 1998.

²⁰Bkz. Hasan Cemal, *Tank Sesiyle Uyanmak 12 Eylül Günlüğü*, İstanbul, 2004, s. 24.

Devlet Planlama Müsteşarı Turgut Özal’ın planlayıp hükümet adına hayata geçirdiği “24 Ocak Kararları”, Türkiye’nin siyasi, sosyal, ekonomik hayatını olduğu kadar basını da etkiledi²¹. Bu düzenlemeyle devalüasyon / paranın değerinin düşürülmesi hayatın bir parçası haline gelirken devletçi ekonominin göstergesi niteliğindeki sübvansiyon kaldırıldı²². Geçmiş dönemde kâğıdın kilosu ortalama 30-35 lira iken gazetelere 9 liradan veriliyordu. 1978 yılında Günaydın grubuna 6.2 milyon dolar, Hürriyet ve Tercüman gazetesine 3 milyon dolar, Milliyet ve Yeni Asır gazetelerine 2 milyon dolar, Dünya Gazetesi’ne 1,5 milyon dolar ve Cumhuriyet gazetesine 1 milyon dolar sübvansiyon katkısı sağlanıyordu²³. Sübvansiyonun kaldırılmasından sonra kâğıdın kilosu 41 liraya yükseldi. Fiyat farkı gazete maliyetlerini artırırken küçük sermayeli gazeteleri kapanma tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı.

1981’de ulusal gazete sayısı 620 iken bu sayı iki yıl sonra 400’e düştü. 1985’de 205 yerel gazete yayın hayatından çekildi. Toplam gazete satış sayısının iki milyon civarında takılıp kalması üzerine satışı arttırmak üzere hafta sonu ekleri ve dergilerinin verilmesi yönünde düşünceler ortaya çıktı²⁴.

1980-1983 arasında gazete sayısı düşerken maliyetlerinden ötürü yayınlanan dergi sayısında bir artış gözlemlendi. Bu ise söz konusu yıllarda gazete ve dergi sayısında yaklaşık yüzde yirmi beşlik bir artışa tekabül etmesine vesile oldu. 1980’de 2.019, 1981’de 2.298, 1982’de 2.535 ve 1983’te 2.487 rakamına ulaşıldı²⁵. Rakamlar incelendiğinde gazete ve dergi sayısındaki artışın 1983’te durduğu ve toplamda 48 gazete ve derginin kapandığı ortaya çıkıyordu.

1970-1980 döneminde okur-yazar nüfus artış hızı % 11.27 olurken okuma-yazma bilen sayısı 25 milyonu aştı. Aynı dönemde gazete satışları % 15 azalarak 2 milyondan 1.700.000 civarına geriledi. 1980 yılının başından itibaren liberal ekonomiye geçişle birlikte gazeteler ticari anlayışlarını toplum merkezli değil birey merkezli haber ve yayınlara yönelmelerine rağmen satışlarda artış yaşanmadı. Hediye ve hafta sonu ekleri gibi çalışmalar sayesinde satışlar ancak 1989’da 3.000.000 seviyesine ulaştı²⁶.

Esasında bu durumun temel sebebi darbeden sonra izlenen “apolitizasyon” politikasında yatmaktadır. Askeri yönetim ile siyasi yasaklar arasında sıkışan basın, istediği şekilde haber yapma özgürlüğüne sahip değildi. Gazeteler yayınlarını “yasaklar listesine” göre şekillendirmek zorundaydı²⁷.

²¹Murat Özgen, “1980 Sonrasında Türk Medyasında Gelişmeler ve Magazinleşme Olgusu”, 2nd International Symposium, Communication in the Millenium: A Dialogue Between Turkish and American Scholars, Sayı 1, İstanbul, 2004, s.3.

²²Şinasi Öztürk, Fethi Naz, Ergün İçöz, “24 Ocak Kararları Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye’nin Tarımı” Pamukkale Üniversitesi Dergisi, ½ 2008, s.15-32, s.3.

²³Mustafa Şeker, *Yerel Gazeteler*, Konya, 2007, s.57.

²⁴Mehmet Barlas, Milliyet Gazetesi’ndeki köşesinde durumu şöyle tasvir ediyordu: “gazete satış sayıları iki milyon civarına takılıp kalmıştır. Bu günlük toplam iki milyonluk gazete Türkiye için tatmin edici değildir. Batıdaki gibi hafta sonu dergi ekleriyle okura yönelmek gerekir. Okur sayısı, nüfus, kentli sayısı artmış olmasına karşın gazete satış sayısı hep aynı oranda kalmıştır” Milliyet, s.8, 21.02.1982.

²⁵İstatistiki Göstergeler 1923-2012, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2013, s.77.

²⁶Mustafa Şeker “Tiraj Sorunu”, *Bir Sorun Olarak Gazetecilik*, Konya, 2007, s.139-176.

²⁷Yıldırım, “Basın Özgürlüğü ve 12 Eylül Müdahalesinde Ordu Basın İlişkisi”, s 9.

Bu yaklaşım süreç içerisinde gazeteleri “magazinleşme” olgusuyla karşı karşıya bıraktı. Biryandan sansüre takılmak istemeyen diğer yandan ayakta kalmak için gazeteler magazin haberlerine daha fazla yer vermeye başladı. Turgut Özal’ın gündeme getirdiği “çağ atlamak” deyimini tabanda gelire bakmaksızın konforlu yaşamak şeklinde kabul görünce gazeteler de haddinden fazla buzdolabı, televizyon ve çamaşır makinesi gibi elektronik cihaz kullanımını özendiren ilan ve reklamlara ağırlık verdi²⁸. Ayrıca bu dönemde cinsellik vurgusu yapan haber ve görüntüler birinci sayfalara taşındı. Özal dönemiyle birlikte ülkeye hâkim olan liberal anlayış ve televizyon ile rekabet edebilmek üzere gazeteler görsel içerikli haberleri daha fazla kullanmaya başladı²⁹.

Basının darbe sonrası meydana gelen ortamdan görüntünün aksine çokça şikâyetçi olduğu söylenemez. Dönemin önemli köşe yazarları yönetim hakkında olumlu cümleler sarf ettiği o günkü yazılarından anlaşıyordu. Nitekim Mehmet Barlas, basının darbeyi olumlu karşıladığını, fakat baskıdan rahatsız olduğunu, Oktay Ekşi ise, darbeye olumlu bakmamakla birlikte ertesi gün kendini rahat hissettiğini söyleyerek, terör ortamının sona ermesinin hayata devam etme umudunu artırdığını savunuyordu. Cumhuriyet gazetesinin önemli yazarlarından Uğur Mumcu da darbenin kansız demokrasiyi amaçladığını söyleyerek bir nevi destek olurken Burhan Felek, Mehmet Şevket Eygi gibi isimler de darbeye olumlu yaklaşıyorlardı³⁰.

Genel olarak bakıldığında gazetelerin bir yandan basın sansürü diğer yandan mali durumlarından ötürü orduyla iyi ilişkiler kurma eğilimine girerek darbe karşıtı söylemler yerine darbeyi meşrulaştırmayı kendi çıkarlarına daha uygun buldular.

1980 öncesi kitap yayıncılığı ve dağıtımı sınırlı idi. Türkiye genelinde On bin kadar kitapevi olduğu bilinmekteydi. Belli bir dağıtım ağı olmamakla beraber özellikle büyük şehirlerden kitapevi sahiplerinin yılın belli dönemlerinde tedarik ettiği kitaplar ile kitap dağıtımı yürütülmekte idi. 1970 yıllarda genellikle muhalif ideolojilere yakın olan yayın ve dağıtım ağları hâkimdi. Remzi, İnkılap, Altın yayın evleri ön planda idi³¹.

1970’li yılların kitap yayıncılığı konusunda istatistikî verilerinin yeterli olamayışının yanı sıra hukuksal işletim boyutunun da yetersiz olduğu aşikârdı. İdeolojik yayın yapan kitap evlerinin bastığı kitaplar toplumsal olaylarla bağlantılı olarak birçok kesime ulaşmaktaydı. 12 Eylül Askeri Darbesi ile insanların suçlu olarak teşhir edildiği süreçte kitaplarda suçlu olarak teşhir edilmekte ve toplatılmakta idi³².

12 Eylül Askeri Darbesi’nin yasakladığı kitaplardan Adalet Ağaoğlu’nun 1976’da basılan “*Fikrimin ince Gülü*” adlı romanı 1981 yılında toplatıldı. Romanın yasaklanma

²⁸ Vildan Öztürk, *Türkiye’de 1980-2000 yılları Arasındaki Gazete İlanlarında İmaj Kavramı; Merkez Medya Bağlamında Değerlendirilmesi*, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012, 50-53.

²⁹ Özgen, “1980 Sonrasında Türk Medyasında Gelişmeler ve Magazinleşme Olgusu”, s.5.

³⁰ Şerife Özgün Çıtak, *1980 Askeri Darbesinin Yazılı Magazin Basınındaki Yansıması ve Basının Magazinleşmesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2007, s.58-59.

³¹ <http://blog.milliyet.com.tr/turkiye-de-yayincilik---cumhuriyet-donemi-kitap-yayinciligi/Blog/?BlogNo=197045>, Erişim Tarihi: 19.05.2018.

³² <http://blog.milliyet.com.tr/turkiye-de-yayincilik---cumhuriyet-donemi-kitap-yayinciligi/Blog/?BlogNo=197045>, Erişim Tarihi: 19.05.2018.

nedeni “*Bayram*” adlı karakterin gümrükten geçerken rüşvet vermesi, askerlik anılarını anlatırken askeri kötüyü ve aşağılayıcı ifadelerle yer vermesi idi³³.

Pınar Kür’ün “*Yarın Yarın*” adlı romanı 12 Mart Askeri muhtıra sürecinin anlatısı şeklindeydi. 1976 yılında basılan romanda sol görüşlü iki gencin aşkını işlenmekteydi. 1982 yılında “müstehecenlik” ve “komünizm” propagandası yapılması gerekçe gösterilerek toplatıldı³⁴.

İranlı muhalif yazar ve öğretmen Samed Behrengi’nin çocuklarına doğruluk, adalet, eşitlik gibi kavramları öğretmek amacıyla yazdığı dünyaca ünlü masal kitabı “*Küçük Karabalık*”, 1975 yılında Türkiye’de ilk baskısını yaptı. 12 Eylül Cuntasının toplattığı kitabın komünizm propagandası yaptığı ileri sürülmekteydi³⁵.

İşıl Özgentürk’ün “*Kuş Ne Yana Öter*”, adlı çocuk kitabı 12 Eylül’ün yasakladığı kitaplardan biridir. Kitabın için de ve arka kapağında “*grev*”, “*işçilik*”, gibi konuları işlediği ve propaganda aracı olarak kullandığı gerekçesi ile yasaklandı³⁶.

12 Mart 1971 Askeri Muhtırasının ardından 15 yıl hapse mahkûm edilerek, Mao ve Che Guevera çevirileri toplatılan Can Yücel’in “*Rengarenk*” adlı şiir kitabı 12 Eylül Cuntası tarafından cinsel içerikli olduğu gerekçesi ile yasaklandı³⁷. Atilla İlhan’ın 1977 baskılı “*Böyle Bir Sevmek*”³⁸, adlı şiir kitabı, Necip Fazıl Kısakürek’in 1976 basımlı “*Büyük Vatan Dostu Sultan Vahidüddin*”, adlı kitapları da çeşitli gerekçeler ile yasaklanan kitaplar idi³⁹.

İstanbul ve Ankara dışında Konya, İzmir gibi büyük şehirlerde de kitap yayıncılığı yapılmakta idi. Darbe sürecinin istatistikî verilerine bakıldığında 1980-1983 yılları arasında matbaa ve eser sayısında olumlu yönde bir değişim söz konusudur. Matbaa sayısı 1980’de 3.022 iken 1981’de 3368, 1982’de 3537 ve 1983’te 3.579 olurken basılan eser 1980’de 6.337, 1981’de 7.908, 1982’de 8.725 ve 1983’te 9.667’ye yükseldi⁴⁰. Rakamlara bakıldığında matbaa sayısının üç yıl içinde 500 civarında arttığı, buna mukabil basılan eser sayısının her yıl artarak % 50 civarında bir artış sağlandığı görülecektir.

Aynı dönemde eserlerin konu dağılımına bakıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır⁴¹:

³³ Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Güllü*, Everest Yayınları, İstanbul, 2015.

³⁴ Pınar Kür, *Yarın Yarın*, Everest Yayınları, İstanbul, 2013.

³⁵ Samed Behrengi, *Küçük Kara Balık*, Can Yayınları, İstanbul, 2016.

³⁶ İşıl Özgentürk, *Kuş Ne Yana Öter* Özyürek Yayınevi, İstanbul, 2008.

³⁷ Can Yücel, *Rengârenk*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.

³⁸ Atilla İlhan, *Böyle Bir Sevmek*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016.

³⁹ Necip Fazıl Kısakürek, *Vatan Dostu Sultan Vahidettin*, Büyük Doğu Yayınları, 2013.

⁴⁰ *Kültür İstatistikleri*, 1980, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1983, s.3; *Kültür İstatistikleri 1981, 1982, 1983*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1985, s.3.

⁴¹ *Kültür İstatistikleri*, 1980, s.3. *Kültür İstatistikleri 1981, 1982, 1983*, s.3.

Eserlerin Konuları	1980	1981	1982	1983
Genel	1.358	1.823	1.973	2.382
Felsefe-Ahlak	120	102	101	103
Din-ilahiyat	362	384	377	573
Toplumsal Bilimler	1.715	1.966	2.293	2.478
Dil	86	168	187	173
Kuramsal Bilimler	291	377	383	290
Uygulamalı Bilimler	641	1.194	1.385	1.533
Güzel Sanatlar	210	298	279	328
Edebiyat	1.250	1.061	1.207	1.326
Tarih-Coğrafya Bibliyografya	304	580	540	481

2.3. Radyo ve Televizyon

Cumhuriyetle birlikte Türkiye’de radyo ve televizyon kurumuna ihtiyaç duyularak öncelikle Türkiye Radyoları kuruldu. 1937’de Posta Telgraf Telefon’a devredilen radyo kurumu 1943’te Matbuat Umum Müdürlüğü bünyesine alındı. Aynı yıl yeni bir düzenlemeye gidilerek Basın Yayın Turizm Genel Müdürlüğü’ne bağlandı. 1957 yılında ise Basın Enformasyon ve Turizm Bakanlığı kurularak radyo hükümet kontrolünde bir yayın organı haline getirildi⁴².

1961 anayasası hazırlanırken dönemin kamuoyu araştırmaları göz önüne alınarak 121. Maddede “özerk kamu tüzel kişiliği” tanımına yer verilerek radyolar bir çatı altında toplandı⁴³. 1 Mayıs 1964 yılında Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT) kuruldu. Böylelikle hükümetin yayın organı olmaktan çıkarılan radyo ve televizyon özerk bir kuruma dönüştürüldü⁴⁴. 1967 yılında halka yönelik yayınlar yapmaya başlayan TRT kitlelere ulaşma noktasında en etkili kitle iletişim aracına dönüştü.

TRT’nin özerkliğine 1971’de yapılan değişikliklerle son verildi⁴⁵. 20 Eylül 1971’de Anayasa’nın 121. maddesinde özerklik ifadesi kaldırılarak “radyo ve televizyon istasyonları ancak devlet eliyle kurulur” ibaresi yerleştirildi. 29 Şubat 1972’de TRT yasası yeniden değiştirildi. 1974’te TRT 24 saat yayın yapacak teknik ve idari alt yapıya kavuşturuldu. 1974’ten itibaren tek TV kanalı ve üç radyo kanalı aktif şekilde 24 saat hizmet vermekteydi⁴⁶.

1980 darbesinden önce en önemli kitle iletişim aracı Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) idi⁴⁷. Zira Ülkenin TV ve radyo kanalları TRT’ye bağlı idi. TV yayını ülkenin en ücra köşesine kadar ulaşabiliyordu⁴⁸. Gazeteler ise sadece kent ve ilçelerde

⁴² Zeki Hafizoğulları, “Kamu Yayıncılığı ve TRT Kurumu”, Ankara Barosu Dergisi, 2003, s.15-16.

⁴³ Özgen, “1980 Sonrasında Türk Medyasında Gelişmeler ve Magazinleşme Olgusu”, s.4.

⁴⁴ Hafizoğulları, “Kamu Yayıncılığı ve TRT Kurumu”, s.16.

⁴⁵ Özgen, “1980 Sonrasında Türk Medyasında Gelişmeler ve Magazinleşme Olgusu”, s.4.

⁴⁶ Kuyucu, “Türkiye’de Özel Radyo Yayıncılığı: Ulusal Ölçekte Yayın Yapan Özel Radyo Kanallarının Yapıları Üzerine Bir Araştırma”, s.140.

⁴⁷ Özgen, “1980 Sonrasında Türk Medyasında Gelişmeler ve Magazinleşme Olgusu”, s.4.

⁴⁸ Mihalis Kuyucu, “Türkiye’de Özel Radyo Yayıncılığı: Ulusal Ölçekte Yayın Yapan Özel Radyo Kanallarının Yapıları Üzerine Bir Araştırma”, Global Media Journal, Sayı 7, 2013, s.140.

halka ulaşabilmektedir. Bu nedenle TV ve Radyo yayını cunta idaresi için fazlası ile değerli idi.

TRT Radyolarından 12 Eylül Cuma günü sabah 03.59’da Milli Güvenlik Kurulu’nun (MGK) bir numaralı bildirisi Mesut Mertcan tarafından okundu⁴⁹. 1980 Askeri Darbesi televizyondan duyurulan ilk yönetim değişikliği olarak tarihe geçti⁵⁰. 12 Eylül Cuma günü MGK başkanı Kenan Evren darbenin gerekçelerini, amacını ve kapsamını TRT ekranlarından saat 13.00’te duyurdu. 1980 yılında ülkenin tek televizyonu olan TRT darbenin propagandasının yağıldığı en etkili iletişim aracına dönüştü. Darbenin yapıldığı 12 Eylül 1980 tarihinden 6 Kasım 1983’te yapılan genel seçimlere kadar TRT’de askeri cuntanın propagandası yapıldı. MGK’nın yayımladığı bildiriler TRT’den halka duyuruldu. TRT’den halk ile röportajlar yaptırılarak darbenin sosyal hayatı rahatlatıldığını, halkın “huzur” ve “güven” ortamı içerisinde hayatını idame ettirdiğinin ekranlarda sergilenmesi istendi. TRT ve tüm iletişim araçları Sıkıyönetim Komutanlığı’nın denetimine alındı⁵¹. TRT Radyolarında darbe bildirilerinin okunmasının ardından Hasan Mutlucan’ın “Kahramanlık Türküleri” albümünden “Yinede Şahlanıyor” türküsü kayda girilerek radyo programları devam etmekte idi⁵².

Darbenin ve MGK’nın başında bulunan Orgeneral Kenan Evren 30 Ağustos Zafer Bayramı münasebetiyle TV’den canlı yayınlanan konuşmasında;

"Yüce Türk Milleti,

30 Ağustos Zafer Bayramı dolayısıyla sizlere radyo ve televizyondan hitap etmek imkânını bulmuş ve ayrılan kısıtlı süre içerisinde mümkün olduğu kadar, yurdumuzun içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumu ile anarşik ve bölücü eylemleri; alınması gereken tedbirleri çok kısa olarak izah etmeye çalışmışım. Yine çok iyi hatırlayacaksınız ki, iki yıldır her fırsattan istifade ile muhtelif defalar verdiğim beyanat ve radyo-televizyon konuşmalarında da bu hayati önemi olan konuları dile getirmiştim." diyerek TV ve radyo konuşmalarının önemine dikkat çekmekte idi⁵³.

TRT Kanunu yeniden gözden geçirilerek görev ve çalışma yönetmeliği yeniden düzenlendi. TRT’nin yönetim şeması Yönetim Kurulu, Genel Müdür ve Yardımcıları, Koordinasyon Kurulu, TRT Seçim Kurulu, Genel Danışma Kurulu, Siyasi Yayınlar Hakem Kurulu şeklinde oluşturuldu. TRT Genel Müdürü kurumun en yetkili idari amiri olarak yetkilendirildi. TRT personelinin özlük hakları, disiplin yönetmelikleri kanun ile

⁴⁹ Milli Güvenlik Konseyi’nin Bir Numaralı Bildirisi, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 17103, 12.09.1980. <http://www.trtarsiv.com/izle/82656/mesut-mertcan-in-1980-darbe-bildirisini-okumasi>, Erişim Tarihi: 09.02.2018.

⁵⁰ Elmas, Kurban, “İletişim Demokrasi-Demokratik İletişim Türkiye’de Medya Mevzuat Politikalar Aktörler”, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı, 2011, s.21-22.

⁵¹ 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 17111, 20.09.1980.

⁵² Hasan Mutlucan verdiği röportajda isminin ve türkülerinin darbe ile anılmasına sitem etmekteydi. <https://www.sabah.com.tr/kultur-sanat/2011/12/28/unlu-turkucu-hayatini-kaybetti>, Erişim Tarihi: 17.05.2018.

⁵³ <http://www.trtarsiv.com/izle/101439/kenan-evren-in-darbe-konusmasi>, Erişim Tarihi: 17.05.2018.

düzenlenerek hayata geçirildi⁵⁴. Radyo ve televizyon yayıncılığı 1982 Anayasasının 133. Maddesine konu edilerek devlet kontrolünde çalışmaların yürütülmesi esası korundu⁵⁵.

3. Sinema

Başlangıç yılı 1914 olarak kabul edilen Türk Sineması'nın en önemli saç ayağını Yeşilçam oluşturuyordu. 1950-1960 yılları arasında oluşum sürecini tamamlayan Yeşilçam, çok sayıda film yaptı ve 1960-1970 arasında önemli bir boyut kazandı. 1970'den sonra melodramlar bir kenara bırakılarak sinema tarihinde büyük etki meydana getirecek filmlere öncelik verildi⁵⁶.

1960'lı yıllarda ülkenin içinde bulunduğu sosyal, kültürel ve iktisadi durumu irdelemeye başlayan Türk sineması, kendine yeni sahalara aradı. Bu yıllarda sinemada yapılan film sayısında ciddi artışlar yaşanırken yeni film müziği bestecileri de ortaya çıktı. Dönemin ilk bestecisi Yalçın Tura'dır. "İlk film müziğini Ziya Metin'in "Namus Düşmanı" adlı film için yaptı. Cahit Berkay ve Metin Erksan bu süreçte öne çıkan bestekârlardı⁵⁷. 1965 yılında başlayan "*Muhafazakâr Sinema*" yeni filmler üretmeye başladı. Nuri Akıncı'nın "*Hazreti Yusuf'un Hayatı*", adlı eseri muhafazakâr sinema için öncü yapıt olacaktı⁵⁸.

1970'li yıllar "Genç/Yeni Sinema" döneminin başlangıcı olarak görüldü. 1984 yılına kadar devam eden bu süreçte Türk Sinemasında anonim yapıların yerini bireyselleşme aldı. Yönetmenlerin iz bıraktığı filmlerin yapımına başlanırken Yeşilçam sinemasından kopuş olarak nitelendirilen filmler bu dönemde çekildi⁵⁹. Genç sinema döneminde Yeşilçam'ın ilk ve ikinci kuşağı gerilemeye başladı. Kişiliği ağır basan yönetmenlerin film yapımları döneme damgasını vurdu. Bu yapımlar Yılmaz Güney, Lütfi Akad ve Erol Batıbeki tarafından hayata geçirildi⁶⁰.

Toplumsal olaylardaki artış, 12 Mart 1971 Muhtırası gibi etkenler ülkede siyasi ve sosyal tansiyonu yükseltti. 1973-1980 yılları arasında yaşanan iç ve dış siyasi ve sosyal hadiseler sinemayı da yakından etkiledi. Film sayısı ve işlenen konular siyasi olaylardan fazlasıyla etkilendi⁶¹. Özellikle "*Milli Sinema*" ve "*Muhafazakâr Sinema*" önemli gelişmeler kaydetti. 1972 yılında sahne alan "*Çile*", "*Zehra*", 1973 yılında "*Oğlum Osman*" adlı filmler "*Milli Sinema*" ve "*İslami sinemanın*", önemli yapı taşları idi⁶².

12 Eylül'de ordunun yönetime el koymasıyla birlikte sinema da yaşanan gelişmelerden nasibini aldı. Yeni dönemde Türk Sineması'nda iki temel nokta öne çıktı.

⁵⁴ "Türkiye Radyo - Televizyon Kurumu Kuruluş ve Görev Yönetmeliği", T.C. Resmi Gazete, Sayı: 17123, 02.10.1980.

⁵⁵ Hafizoğulları, "Kamu Yayıncılığı ve TRT Kurumu", s.16.

⁵⁶ Zühal Çetin Özkan, "Günümüz Türk Sineması'nın Dünya Sinemasındaki Yeri", Journal of Azerbaijani Studies, Vol,12, No.1-2, Azerbaijani 2009, 533-541, s.1.

⁵⁷ Pınar Alço, "Sinema ve Müzik; Kısa Tarihsel Bir Bakış", İdil Dergisi, Cilt 2, Sayı 7, s. 12.

⁵⁸ Ağah Özgüç, 100 Filimde Başlangıcından Günümüze Türk Sineması, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1993, s.44

⁵⁹ Ali Karadoğan, Şerif Gören Sineması, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo TV ve Sinema Anabilimdalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999, s.3.

⁶⁰ Nijat Özön, Sinema Uygulayımı; Sanatı-Tarihi, 1985, s.377.

⁶¹ Türkiye Cumhuriyet Tarihi II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2012, 628-633.

⁶² Özgüç, 100 Filimde Başlangıcından Günümüze Türk Sineması, s.45.

Birincisi sınırlandırılan ve denetim altına alınan toplumsal zihniyetlerle birlikte sinema da benzer uygulamalara maruz kaldı. İkincisi ise baskı ve sansür sürecinin Türk Sineması’na konu olması idi⁶³.

12 Eylül Asker Darbesi entelektüel kaygıların ağır bastığı, bireysel konuların ağırlıkta olduğu, “arabesk” ve “cinsel” içerikli film furiasının ön plana çıktığı bir sinema kuşağı ortaya çıkardı. Özgürlüklerin kısıtlandığı baskı ve sansürün gölgesinde sinemanın harekât alanı kısıtlandı. Sinemanın ekonomik kaygılarda ön plana çıkınca sinema bu süreçte büyük yara aldı⁶⁴.

1980 öncesi ve sonrasında ortaya çıkan ekonomik buhran film sektörüne de büyük kayıp verdirdi. Zira film maliyetleri yaşanan enflasyona bağlı olarak hızla artarken halkın alım gücü de ters istikamette zayıfladı. Bu sebeplerden ötürü sinemada bilet fiyatları artarken doğal olarak seyirci sayısı da düşmeye başladı. Seyirci sayısının düşmesinde korsan kaset furiası ve video kayıtlarının artmasının yanı sıra televizyonun yaygınlaşması da önemli rol oynadı⁶⁵.

12 Eylülün ardından Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu’na bağlı Sine-Sen kapatıldı. Sendikanın 25 yöneticisi idam ve hapis cezalarıyla yargılandı. Şerif Gören, Necmettin Çobanoğlu, Gani Turanlı ve Erol Batıbeki öne çıkan isimlerdi. 1980-83 yıllarında filmler denetime tabi tutuldu. Nitekim “Yol” ve “Hakkari’de Bir Mevsim” adlı filmler yasaklı grubuna alındı⁶⁶.

Arabesk ve şarkıcı filmleri sinema sektöründe öne çıkmaya başladı. Bu dönemde başlıca filmler “Yol”, “Hakkârî’de Bir Mevsim”, “Yılanı Öldürseler”, “Karakafa”, “Hazal”, “Faize Hücum” ve “Talihli Amele”dir⁶⁷.

1979-1983 Yılları arasında sinema, film ve seyirci sayıları aşağıdaki gibi tahakkuk etti⁶⁸:

⁶³ Hilmi Maktav, “Türk Sinemasında 12 Eylül”, Birikim Dergisi, Sayı 138, 2000, s.1.

⁶⁴ Özkan Karaca, “Türk Sineması ve Yıllar”, https://www.academia.edu/30132302/T%C3%BCrk_Sinemas%C4%B1_ve_Y%C4%B1llar, Erişim Tarihi: 19.05.2018.

⁶⁵ Pınar Alço, “Sinema ve Müzik; Kısa Tarihsel Bir Bakış”, İdil Dergisi, Cilt 2, Sayı 7, s. 13.

⁶⁶ Veli, Boztepe, 1960 ve 1980 Darbelerinin Türk Siyasal Sinemasına Etkileri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilimdalı Radyo Televizyon Bilimdalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s.157-158.

⁶⁷ Emine Uçar İlbuğa, “12 Eylül Askeri Darbesinin Günümüz Sinemasına Yansımaları Bornova Bornova ve Çoğunluk Film Örnekleriyle”, Felsefe ve Toplumsal Bilimler Diyaloglar Dergisi, sayı 1, s.1-4.

⁶⁸ Kültür İstatistikleri 1980, s.105. Kültür İstatistikleri 1981, 1982, 1983, s. 205.

Yıl	Sine ma Sayısı	Oynatılan Film Sayısı			Seyirci Sayısı		
		Yerli	Yabancı	Toplam	Yerli Film İzleyicisi	Yabancı Film İzleyicisi	Toplam
1979	1624	148.836	43.356	192.192	95.277.752	45.290.870	140.568.622
1980	1510	142.486	51.714	194.002	69.810.788	44.719.436	114.530.224
1981	1982	349.476	63.026	412.502	106.922.079	69.359.029	176.281.108
1982	2027	275.113	73.113	348.418	71.329.045	69.836.638	141.165.683
1983	1950	358.964	110.058	469.022	80.357.533	90.972.219	171.329.752

1980 yılında sinema da oynatılan film sayısı ve salon sayısında bir önceki yıla göre düşüş yaşandı. 1980 yılının ardından 1983 yılına kadar sinemada oynatılan film ve seyirci sayısı dalgalı bir seyir izledi. 1980’de rakamların düşüşü askeri yönetimin getirdiği film yapımı, dağıtımı ve festivallere getirdiği çeşitli yasaklarla izah edilebilir. Kitap, gazete ve müzik kasetlerinin toplatıldığı bir süreçte sinemanın parlak bir dönem geçirmesi mümkün değildi⁶⁹. Bununla birlikte denetim ve yasakların gevşetilmesi sinema sektöründe canlanmaya vesile olduğu söylenebilir.

Ancak 1982’de korsan kaset diye tabir edilen video kayıt sektörü yaygınlaştı. Videoların evlerin yanı sıra kahve ve gazino gibi halka açık yerlerde gösterimi sinemaya talebi azalttı⁷⁰. 1983 yılında Turgut Özal’ın iktidara gelmesiyle Türkiye normalleşmeye başlasa da bu dönemde televizyon ve TRT ön plana çıktı. Halkın televizyon vasıtasıyla kolayca filmlere ulaşması sinemayı zahmetli ve pahalı bir eğlence sektörü haline getirdi⁷¹.

23 Ağustos 1979 ve 23 Ağustos 1983 tarihli denetleme tüzükleri sinema üzerinde etkili olmayı sürdürdü. Danıştay İdare Mahkemesi, filmlerin denetlenmesi konusunda belirleyici olurken mahkemeden izin alınsa bile filmlere yönelik idari engellemeler sona ermiyordu. Dönemin şartlarında gösterime çağrılan veya yabancı ülke şenliklerine davet alan filmler uzun yıllar Kültür Bakanlığı arşivlerine dâhil edilmedi. “Endişe”, “Düşman”, “Ağır”, “Zavallılar”, “Yol” gibi filmler ancak 2008 yılında Kültür Bakanlığı tarafından koruma altına alındı⁷².

Türk Sineması’na kan kaybettiren bir başka nokta yapım maliyetlerinin artmasıydı. 1963’te ortalama 250.000 TL’ye mal olan bir film 1970’te 500.000 TL’ye 1979’da ise 2.000.000 TL’ye mal olmaya başladı. 1980 24 Ocak Kararları çerçevesinde film maliyeti 5.000.000 TL’ye yükseldi. Film giderleri 1982’de 15 milyon, 1983’te 30 milyon TL’ye ulaştı⁷³. Film maliyetlerindeki artış, bilet fiyatlarını da olumsuz yönde

⁶⁹ İlbuğa, “12 Eylül Askeri Darbesinin Günümüz Sinemasına Yansımaları Bornova Bornova ve Çoğunluk Film Örnekleriyle”, s.3.

⁷⁰ Özön, *Sinema Uygulayımı; Sanatı-Tarihi*, s.390.

⁷¹ 1977-1986 yılları arasında Türkiye’de toplam 1.165 film çevrilmişken, bu sayı 1987-1997 yılları arasında 812’ye düştü. TRT yayınlarının da süreç içinde artması sinemaya yönelik talebi azalttı. Beyza Altunç, *Türkiye’nin Ortak Film Yapım İlişkileri Ve Eurimages*, Ankara, 2008, s.7.

⁷² <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/9782122.asp>, Erişim Tarihi: 02.05.2018.

⁷³ Özön, *Sinema Uygulayımı; Sanatı-Tarihi*, s.390.

etkiledi. Dolayısıyla hayat pahalılığı geçim sıkıntısı çeken insanları sosyal ve kültürel harcamalarını kısmaya zorladı.

Sinemada Demokrat Parti dönemi ile başlayan “toplumsal gerçekçi akım” 1965 yılından itibaren “milli akım” ve “devrimci akım” şeklinde 1980 yılına kadar devam etti. “Sinemanın siyasallaşması” olarak kabul edilen 1965 ile 1980 yılları arasındaki süreç 12 Eylül Darbesiyle sona erdi⁷⁴.

12 Eylül Cuntası ideolojik filmlerin yapılmasına müsaade etmedi. Darbeyi yerecek herhangi bir filmin yapılması imkânsızdı. Siyaset ve siyaseti eleştiren filmlere müsaade edilmekte idi. Nitekim 1980 yılında yayımlanan Aziz Nesin’in “Zübük⁷⁵” romanından esinlenen Kartal Tibet’in yönettiği, Kemal Sunal’ın başrolde oynadığı yoğun siyaset eleştirisi içeren “Zübük” filminin gösterime girmesine müsaade edildi. 1980 yılında vizyona giren film de Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel’in sıklıkla kullandığı sloganlara atıfta bulunulmakta idi. Zübük filminde başrolde yer alan Kemal Sunal’ın sıklıkla film içerisinde elinde fötr ile halkı selamlaması AP Genel Başkanı Süleyman Demirel’in fötr ile seçmeni selamladığı sahneleri anımsatmakta idi.

“Demokrasi öyle bir şeydir ki dadından yenmez” sloganını kullanan “Zübük” karakteri koltuk sevdahısı halkı düşünmeyen çıkarıcı siyasetçiyi canlandırmakta idi. Ayrıca Zübük karakterinin sıklıkla “Cami Yaptırma Projesi”nden bahsetmesi Milli Selamet Partisi lideri Necmettin Erbakan’ı andıran bıyık yapısı dikkatlerden kaçmamaktaydı. Siyasetin sanatsal çalışmalarda ağır şekilde yerilmesine müsaade eden darbe yönetimi sanatsal faaliyetlerin rahatlıkla icra edilmesine müsaade etmemektedir.

Nitekim film şenlikleri ağır şartlarda gerçekleştirilmekteydi. 1980’de Antalya Altın Portakal Film Şenliği düzenlenemedi. Bu yıla ilişkin şenlik ve derecelendirme 2011 yılında geç gelen ödüller başlığı altında yapılabildi. 1980’e kadar düzenli olarak tertip edilen Altın Portakal Film Festivali uluslararası seviyeye çıkarken 1982’de İstanbul Kültür Sanat Vakfının öncülük ettiği sinema günleri “İstanbul Festivali” adıyla yürütüldü.

3.1. Film Şenlikleri

2.1.1. On Yedinci Antalya Altın Portakal Film Şenliği (1980)

1979 yılında çekilen yerli film sayısı 195 iken bu sayı 1980 yılında 68’e düştü. Sinan Çetin “Bir Günün Hikâyesi” ve Şahin Gök “Kurban Olduğum” adlı filmleri sinemaya kazandırdı. Kartal Tibet önemli bir başarıya imza atarak yıllarca beğenilerek izlenen Aziz Nesin uyarlaması olan “Zübük” filmi ile büyük yankı uyandırdı. Atıf Yılmaz ise “Talihli Amele” filmi ile öne çıktı.

Türk Sineması Avrupa’da önemli aşama kaydetti. 1980 yılı Türk Sineması altı yıllarından biri oldu. Nitekim “bir aşiretin kırsal alandan büyük kente geçişini ve giderek çöküşünü anlatan” “Sürü” filmi Zürih ve Basel’de 8 hafta gösterimde kaldı⁷⁶. Londra’da en iyi film seçildi. Rotterdam’da ise gösterime giren filmler arasında en iyi 3. film oldu.

⁷⁴ Bahar Tugen, “1960-1980 Darbeleri Arasında Türk Sinemasında Düşünce Oluşumu ve Filmlerin Sosyolojik Görünümleri”, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, Cilt 3, Sayı 7, Bahar, 2014, s.159-175, Bkz.

⁷⁵ Aziz Nesin, *Zübük*, Nesin Yayınevi, İstanbul, 2005, Bkz.

⁷⁶ <http://film.iksv.org.tr/film/2816>, Erişim Tarihi: 01.05. 2018

Belçika’da Antwerp Şenliği’nde en iyi film seçildi. Zeki Öktem’in “Düşman” filmi Berlin Film Festivalinde jüri özel ödülü ve Katolik Film Organizasyonu Ödülünü aldı. Ali Özgentürk’ün “Hazal” filmi Fransa, İspanya, Almanya ve Hollanda’da ödüller aldı. Ömer Kavur’un “Yusuf ile Kenan” adlı filmi İtalya’da Milano Film Fuarında ödül kazanarak Türkiye’nin adını duyurdu⁷⁷.

1980 Antalya Altın Portakal Film Festivalinde, en iyi film: Sürü, en iyi yönetmen: Zeki Ökten, en iyi senaryo: Başar Sabuncu, en iyi müzik: Zülfü Livaneli, en iyi kadın oyuncu: Melike Demirağ, Güngör Bayrak, en iyi erkek oyuncu: Tarık Akan, Aytaç Arman, en iyi yardımcı kadın oyuncu, Fehamet Atila, en iyi yardımcı erkek oyuncu: Tuncel Kurtiz oldu. Festivalin jüri üyeliklerini Orhan Aksoy, Melih Cevdet Anday, Atilla Dorsay, Kami Suveren, Ara Güler, Kenan Değer, Erkal Güngören, Doğan Hızlan, Ahmet Keskin, Ergin Orbey, Atilla Özdemiroğlu, Nurettin Tekindor, Gani Turanlı, Tonguç Yaşar ve Tunca Yönder yaptı⁷⁸.

Geç Gelen Ödüller kapsamında Prof. Dr. Özdemir Nutku (Jüri Başkanı), Hale Soygazi, Vecdi Sayar, Atilla Dorsay, Tunca Yönder, Doğan Hızlan, Ahmet Keskin, Nurettin Tekindor, Kenan Değer ve Tonguç Yaşar ve Antalya Belediye Başkanı olan Selahattin Tonguç jüri heyetinde yer aldı⁷⁹.

3.1.2. On Sekizinci Antalya Altın Portakal Film Şenliği (1981)

1981’de 72 film yapıldı. Atatürk’ün doğumunun yüzüncü yılına atfen Remzi Jöntürk, Cüneyt Arkın ile birlikte çektiği “Öğretmen Kemal” filmi bu yıla damgasını vurdu. Nutuk Baytan’ın “Toprağın Teri”, Türkan Şoray “Yılamı Öldürseler” filmlerini sinemaya kazandırdı. Ömer Kavur “Ah Güzel İstanbul”, “Kırk Bir Aşk Hikayesi” filmleri ile Atıf Yılmaz’ın “Deli Kanı” ve Ali Özgentürk’ün “At” filmleri adlarını duyuran yapıtlar oldu⁸⁰. Bu yıl Avrupa da fazla yer bulamayan Türk Sineması sadece Strasbourg Film Festivalinde Erden Kıral’ın filmiyle ödül kazanabildi.

1981 yılında Antalya Altın Portakal Film Festivalinde ödül alan oyuncu ve filmler şöyle belirlendi: En iyi yönetmen: Erden Kral, en iyi kadın oyuncu: Meral Orhonsay, en iyi erkek oyuncu, İhsan Yüce olurken en iyi film kategorisinde film seçilemedi⁸¹. Festivalin jüri üyeliklerini Cihan Çiftçili, Zuhale Çevik, Mehmet Doğan, Osman Üntürk, Nuri Dağtekin, Ahmet Gönen, Burçak Evren, Turgay Ulusan, Nisa Serezli ve Kami Suveren üstlendi⁸².

3.1.3. On Dokuzuncu Antalya Altın Portakal Film Şenliği (1982)

Sinemaya 1982’de kazandırılan film sayısı 72’dir. Halit Refiğ’in yönettiği “Leyla ile Mecnun” arabesk film furiasının başyapıtı olarak halkın karşına çıktı. Zeki Öktem dönemin sosyal sorunlarını konu alan “Faize Hücum” filmini çekerken, Atıf Yılmaz ise Necati Cumalı uyarlaması olan “Mine” filmiyle kadın sorunlarına değindi. Yine Ömer

⁷⁷ <http://www.turksineması.com/1981-1990/>, Erişim Tarihi: 02.05.2018.

⁷⁸ <http://eksisinema.com/altin-portakal-festival-programi-ve-odul-torenleri>, Erişim Tarihi: 02.05.2018.

⁷⁹ <http://www.altinportakal.org.tr/arsiv/gecmis-oduller/1980>, Erişim Tarihi: 02.05.2018.

⁸⁰ <http://www.turksineması.com/1981-1990/>, Erişim Tarihi: 02.05.2018.

⁸¹ <http://www.turksineması.com/1981-1990/>, Erişim Tarihi: 02.05.2018.

⁸² <http://www.altinportakal.org.tr/arsiv/gecmis-oduller/1981>, Erişim Tarihi: 02.05.2018.

Kavur’un “Göl” Memduh Ün’ün “Kaçak” filmleri kadın sorunlarını konu alan diğer filmlerdi. Türk sineması Avrupa’da büyük başarılar elde etti. Yılmaz Güney’in yazıp Şerif Gören’in yönettiği “Yol” filmi 35. Cannes Film Festivalinde en iyi film ödülünü aldı⁸³. Hyeres Genç Sinema Festival’inde Sinan Çetin “Bir Günün Hikayesi” filmiyle kürsüye çıkarken, Ali Özgentürk ise Valencia Akdeniz Ülkeleri Şenliği’nde ödüle layık görüldü⁸⁴.

1982 Antalya Altın Portakal Film Festivalinde ödül alan film ve oyuncular ise şöyle sıralanıyordu: En iyi birinci film: Çirkinler de Sever, en iyi yönetmen: Ömer Kavur, en iyi kadın oyuncu: Nur Sürer, en iyi erkek oyuncu: Genco Erkal oldu⁸⁵.

Festivalde Bilgin Adalı, Rekin Teksoy, Füzûzan, Cihat Çiftçili, Süreyya Duru, Sami Güner, Ekrem Çatay, Önder Aydın, Ayşe İçli, Erman Şener, Ahmet Gönen ve Nazan Akgün jüri olarak görev aldı⁸⁶.

3.1.4. Yirminci Antalya Altın Portakal Film Şenliği (1983)

78 filmin çekildiği 1983 yılında Kartal Tibet “Aile Kadını” ve “Şalvar Davası”, Şerif Gören, “Güneşin Tutulduğu Gün” adlı filmlerle dikkat çekti. Söz konusu filmlerin ortak noktası kadın sorunlarına değinmeleriydi. Halit Refiğ’in sosyal yapının sorunlarını esas alan ve uyuşturucu madde kurbanlarını konu eden “Beyaz Ölüm” adlı film sadece İstanbul’da 30 Milyon TL’lik hâsılatı ile Türk Sinema Tarihinin bu yıla kadar en iyi hâsılat toplayan filmi olarak kayıtlara girdi⁸⁷.

1983 Antalya Altın Portakal Film Festivalinde en iyi birinci film: “Faize Hücum”, en iyi yönetmen: Zeki Ökten, en iyi kadın oyuncu: Hülya Koçyiğit, en iyi erkek oyuncu: Genco Erkal ödüle layık görüldü.

Festivalde Nazan Akgün, Cihat Çiftçili, Atilla Dorsay, Süreyya Duru, İzzet Günay, Prof. Dr. Özdemir Nutku, Ülkü Tamer, Rekin Teksoy, Hayati Tungar, Gani Turanlı, Ziya Uçkan, Süheyla Uysal ve Hurşit Yenigün jüri üyeleri olarak katkı sundu⁸⁸.

3.1.5. İstanbul Film Festivali

Nejat Eczacıbaşı tarafından 1973’te kurulan İstanbul Kültür Sanat Vakfı 1982 yılına gelindiğinde “Sinema Günleri” adı altında film şenlikleri düzenlemeye başladı. 1989’da “Uluslararası İstanbul Film Festivali” adını alarak sinema ve sanat faaliyetlerine destek vermeye devam etti⁸⁹.

1982 yılının 12 -18 Temmuz günlerinde Sinema Günleri adıyla düzenlenen festival sansürden oldukça etkilendi. Nitekim önceden planlandığı halde “Csontváry” adlı 1980 tarihli Macar film gösterime giremedi⁹⁰. Filmin gösterime girmemesinin nedeni Macar ressamı Tivadar Csontváry Kosztka’nın komünist yönetim altında geçen hayatının

⁸³ <http://www.imdb.com/event/ev0000147/1982>, Erişim Tarihi: 02.05.2018.

⁸⁴ <http://www.turksinemasi.com/1981-1990/>, Erişim Tarihi: 02.05.2018.

⁸⁵ <http://www.turksinemasi.com/1981-1990/>, Erişim Tarihi: 02.05.2018.

⁸⁶ <http://www.altinportakal.org.tr/arsiv/gecmis-oduller/1982>, Erişim Tarihi: 02.05.2018.

⁸⁷ <http://www.turksinemasi.com/1981-1990/>, Erişim Tarihi: 02.05.2018.

⁸⁸ <http://www.altinportakal.org.tr/arsiv/gecmis-oduller/1983>, Erişim Tarihi: 02.05.2018.

⁸⁹ <http://www.iksv.org.tr/hakkimizda/tarihce>, Erişim Tarihi: 02.05.2018.

⁹⁰ <http://film.iksv.org.tr/arsiv/festivalarsivi/97/2389>, Erişim Tarihi: 02.05.2018.

konu edilmesidir⁹¹. 1983 yılında ise 36 yabancı film festivalde sergilendi. Sinema ödülleri ise 1985'ten itibaren verilmeye başlandı⁹².

4. Opera ve Bale

Sahne sanatlarının önemli dallarından biri opera ve bale dram sanatının müzik ve dans ile beraber sahnede icra edilmesidir⁹³. Gösterişli kostüm ve sahne dekoru ile dikkat çekmektedir⁹⁴. 16. Yüzyılda Avrupa'da gelişim gösteren opera ve balenin Türkiye'ye geliş Tanzimat dönemine rastlar⁹⁵.

Cumhuriyetle birlikte ilk adım 1924'te Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın kurulmasıyla atıldı⁹⁶. 1930'da Opera Cemiyeti kuruldu. 1940'da ise Devlet Konservatuvarı'nın kurulmasıyla opera alanında çalışmalar hız ve derinlik kazandı. "Resmi ve akademik" nitelikli ilk bale okulu 1948'de İstanbul'da açılırken bir yıl sonra 1949'da "Devlet Tiyatroları" kuruldu. Başkanlığına Muhsin Ertuğrul atandı. Devlet Opera ve Balesi 1958'de kuruldu. Fakat kanuni düzenlemesi 1970 yılında yapıldı. Genel müdürlüğüne ilk olarak Necil Kazım Akses Bey getirildi⁹⁷.

1970'de yapılan düzenlemeyle İstanbul ve Ankara Operaları Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğüne bağlandı⁹⁸. Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü Yönetmeliği ise 1971'de yayınlandı⁹⁹. İzmir Devlet Opera ve Balesi Müdürlüğü ise 1982'de kuruldu¹⁰⁰.

1982 Anayasasında sanatın ve sanatçıların korunmasına yönelik maddelere yer verilerek sanat faaliyetlerinin kolaylaştırılması ve korunması amaçlandı¹⁰¹. 1980-1981 sezonunda sergilenen 32 oyunu 184.224 kişi seyrederken 1981-1982 sezonunda 29 oyunu 158.297 kişi, 1982-1983 sezonunda 49 oyuna karşılık 180.314 kişi salonları doldurdu¹⁰². 1980-1982 arasında 2 bale ve opera binası vardı. 1982-1983 sezonunda

⁹¹ <http://www.beyazperde.com/haberler/filmler/haberler-16247/>, Erişim Tarihi: 02.05.2018.

⁹² <http://www.iksv.org.tr/hakkimizda/tarihce>, Erişim Tarihi: 02.05.2018.

⁹³ *Devlet Opera ve Balesi Strateji Planı (2013-2017)*, Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü, <http://www.sp.gov.tr/>, Erişim tarihi: 02.05.2018, s. 7.

⁹⁴ Elif Özhanç, "Türkiye'de Opera, Bale ve Devlet Opera ve Balesinin Evrimsellliği", Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Sayı 29, 2009, s.198.

⁹⁵ *Devlet Opera ve Balesi Strateji Planı (2013-2017)*, Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü, <http://www.sp.gov.tr/>, Erişim tarihi: 02.05.2018, s. 8.

⁹⁶ Cumhurbaşkanlığı senfoni orkestrasının temelini 1826'da II. Mahmut döneminde kurulan Mızıkacı Hümeyun oluşturmaktaydı. <http://www.cso.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 02.05.2018.

⁹⁷ *Devlet Opera ve Balesi Strateji Planı (2013-2017)*, Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü, <http://www.sp.gov.tr/>, Erişim tarihi: 02.05.2018, s. 10.

⁹⁸ TC. Resmi Gazete, Sayı: 13548, 14.07.1970.

⁹⁹ TC. Resmi Gazete, Sayı: 13965, 23.09.1971.

¹⁰⁰ Özhanç, "Türkiye'de Opera, Bale ve Devlet Opera ve Balesinin Evrimsellliği", s. 202.

¹⁰¹ 1982 Anayasasındaki sanat ve sanatçı ile ilgili beyan şu şekildedir: "MADDE 63- Devlet, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve değerlerinin korunmasını sağlar, bu amaçla destekleyici ve teşvik edici tedbirleri alır." "MADDE 64- Devlet, sanat faaliyetlerini ve sanatçıyı korur. Sanat eserlerinin ve sanatçının korunması, değerlendirilmesi, desteklenmesi ve sanat sevgisinin yayılması için gereken tedbirleri alır."

<https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm>, Erişim Tarihi, 02.05.2018.

¹⁰² *İstatistikî Göstergeler 1923-2012*, s.80.

Ankara ve İstanbul dışında İzmir’de yeni bir opera ve bale salonu açılarak toplam sayı 3’e çıkarıldı¹⁰³.

5. Tiyatro

III. Selim ve II. Mahmut döneminde yaygınlaşan tiyatro geleneği, Bursa Valisi Ahmet Vefik Paşa’nın Fasülyeciyan’ı davet edip çeşitli temsiller verilmesiyle devlet destekli bir hal aldı. 1913-1914 yıllarında İstanbul Belediyesi’nin başında bulunan Cemil Topuzlu Paşa’nın konservatuar kurma girişimiyle bugünkü İstanbul Şehir Tiyatrosu “Darülbeydi” kurumu ortaya çıktı.

Cumhuriyet dönemine kadar sanat yaşamını devam ettiren Darülbeydi, Muhittin Üstündağ’ın belediye başkanlığı döneminde çıkarılan yasayla belediyeye bağlandı¹⁰⁴. Muhsin Ertuğrul’un başa geçmesiyle kurum sistematik bir yapıya bürünerek 1932’de “Şehir Tiyatrosu” adını aldı.

1934’te Milli Eğitim Bakanlığına bağlı “*Milli Musiki ve Temsil Akademisi*” kuruldu. Darülbeydi Tiyatro Meslek Okulu açıldı¹⁰⁵. 1949’da Devlet Opera ve Balesi Kanunu ile birlikte faaliyetlerine başladı¹⁰⁶.

Demokrat Parti döneminde Milli Eğitim Bakanlığı çatısı altına alınan tiyatro 1971 yılına kadar bu konumunu korudu. 1960’da Kadıköy, 1961’de Üsküdar ve Fatih tiyatroları, 1962’de Rumeli Hisarı Yazlık Tiyatrosu hizmete girdi. 1965’te ise Zeytinburnu Tiyatrosu açıldı. 1971’de Kültür Bakanlığı kurulunca tiyatrolar buraya bağlandı. 1976’da şehir tiyatroları beş bölüme ayrıldı; her bölümün başına bir sanat yönetmeni atandı¹⁰⁷.

1980’den sonra tiyatrolar sıkıntılı bir döneme girdi. Sanatçıların çoğu ideolojik nedenlerle işten çıkarıldı, bir kısmı da ceza aldı. Televizyonun yaygınlaşması, sanatçılara işten el çektilmesi, uzun süre oyun yazılmaması, yeni yazar yetişmemesi ve sansür gibi konular tiyatronun sektöre uğramasına neden oldu¹⁰⁸.

Tiyatro Genel Müdürlüğü’nün 1981 yılı mali bütçesi görüşülürken tiyatronun amaçları dört madde halinde sıralanıyordu:

“1- Yerli ve yabancı eserlerle halkın genel eğitimini, yurt ve güzellik sevgisini, dil ve kültürünü yükseltmek.

2-Devlet Tiyatrosu çalışmalarını genişletmek, yaygınlaştırmak,

3-Türk sahne sanatlarını yurt içinde ve yurt dışında gelişmesini ve yayılmasını sağlayarak Türk dilini yerleştirmek ve şive birliğini meydana getirmek,

4-Türk halkının kültürünü besleyerek temel değerler üzerinde doğru yargılara varmasını sağlamak ve estetik duygusunu geliştirmek”¹⁰⁹.

¹⁰³ Kültür İstatistikleri 1981, 1982, 1983, s.193.

¹⁰⁴ TC. Resmi Gazete, Sayı: 13548, 14.07.1970.

¹⁰⁵ Tahsin Konur, “Cumhuriyet Döneminde Devlet Tiyatro İlişkisi”, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt: 31 Sayı: 1. 2, 1987, s.310.

¹⁰⁶ TC. Resmi Gazete: Sayı: 7234, 16.06.1949.

¹⁰⁷ Konur, “Cumhuriyet Döneminde Devlet Tiyatro İlişkisi”, s.315-317.

¹⁰⁸ Birkiye, “Kültür Politikaları, Türk Tiyatrosu Ve DT Örneği”, s.87; Selçuk Kantarcıoğlu, Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Politikalarında Kültür, Ankara, 1990, s. 15-22.

¹⁰⁹ Konur, “Cumhuriyet Döneminde Devlet Tiyatro İlişkisi”, s.327.

Başbakan Bülend Ulusu “*Milli kültür ve sanat değerlerimizi modern ilim zihniyeti ve metotlarla işleyerek, önce milletimize yaymak ve ayrıca milli değerlerimizi diğer milletlere tanıtmak için ciddi faaliyetlere girişilecektir*” sözleriyle yeni bir süreç başlattı¹¹⁰. Sanat faaliyetlerini hareketlendirmek maksadıyla özel tiyatrolara devlet desteği verildi. Tiyatro sanatçılarına o döneme kadar görülmemiş şekilde zamlar yapıldı. Sanatçılar Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in kabul ve anma törenlerinde vazgeçilmez konuklar haline geldiler¹¹¹.

1980-1983 döneminde faaliyet gösteren devlet ve özel tiyatro sayısına bakıldığında aşağıdaki rakamlar ortaya çıkmaktadır¹¹²:

1980-1981; devlet tiyatrosu 35, özel tiyatro 16, toplam 51,

1981-1982; devlet tiyatrosu 39, özel tiyatro 18, toplam 57,

1982-1983; devlet tiyatrosu 46, özel tiyatro 25, toplam 71.

Görüldüğü üzere hükümetin bir yandan devlet, diğer yandan özel tiyatroları destekleme kararı bu alana olumlu yansımış ve iki yıl içinde tiyatro sayısı 51’den 71’e yükselmiştir.

1980-1983 yılları arasında Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü görevini Ergin Orbey (1978-Aralık 1980), Cüneyt Gökçer (1980-1983) ve Turgut Özakman (22 Mart 1983) üstlendi¹¹³.

1980-1981 sezonunda 5’i çocuk olmak üzere toplam 37 yeni oyun sahnelendi. “*Kadınlar da Savaşı Yitirdi*”, “*O Güzelim Kaymaklı Dondurma Rengi Elbise*”, “*Ben Kimim*”, “*Öyküler*”, “*Tartuffe*”, “*Kapıyı Aç*”, “*Yarın 2000*”, “*Seyisbaşı Konağı*”, “*Eski Usul Komedyası Kırmızı Pabuçlar*”, “*Truva Savaşı Olmayacak*”, “*Akümülatörlü Radyo*”, “*Yoklar Dağındaki Nar*”, “*Ademin Kaburga Kemiği*”, “*Alaca Karanlık*”, “*Baba*”, “*Yangın Memet*”, “*Sokullu Ne Yapmalıydı*”, “*Annemi Hatırlıyorum*”, “*Mustafa*” sergilenen oyunlarından bir kaçıydı¹¹⁴.

1981-1982 sezonunda 5 çocuk oyunu olmak üzere toplam 36 yeni oyun sahnelendi. “*Ana Hanım Kız Hanım*”, “*Rita*”, “*İntihar*”, “*İki Kişilik Hır Gür*”, “*Kel Şarkıcı*”, “*Taş Bademleri*”, “*Yerma*”, “*Scapin’in Dolapları*”, “*Yaban Ördeği*”, “*Ekinler Yeşerince*”, “*Dün Neredeydiniz*”, “*Gölgeler*”, “*Küçük Prens*”, “*Yanlış Yanlış Üstüne*”, “*Kül Kedisi (Cinderella)*”, “*Akın*”, “*Barış Gezegeni*”, “*Öteki Dünyaya Götürecek Değilsin Ya*”, “*Köşe Kapmaca*”, “*Behçet Bey’in Fötr Şapkası*”, “*Paydos*”, “*Küçük Hayalet Plouft*”, “*Cengiz Han’ın Bisikleti*” sergilenen oyunların bazılarıydı¹¹⁵.

1982-1983 sezonunda ise 3 çocuk oyunu olmak üzere toplam 28 yeni oyun sergilendi. “*Yine Başladılar Şarkılarına*”, “*Gölge Ustası*”, “*Görüşme Kutlama Çağrısı*”, “*İlkbaharda İntihar Yasak*”, “*Daha Dün Gibi*”, “*Cin Oyunu*”, “*Önemli Adam*”, “*İmparatorun İki Oğlu*”, “*Kadife Çiçekleri*”, “*Üç Kız Kardeş*”, “*Su Gelince*”, “*Rosmersholm (Beyaz At)*”, “*Hayaletler Sonatı*”, “*Köşe Kapmaca*”, “*Köklerdeki*

¹¹⁰Kantarcıoğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Politikalarında Kültür*, s.77.

¹¹¹Birkiye, “*Kültür Politikaları, Türk Tiyatrosu Ve DT Örneği*”, s.87.

¹¹²*Kültür İstatistikleri 1981, 1982, 1983*, s.191.

¹¹³Cüneyt Gökçer daha önce 1958 yılından 1978 yılına kadar 20 yıl Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü görevini yürütmüştür. <http://devtiyatro.gov.tr/>; Konur, “*Cumhuriyet Döneminde Devlet Tiyatro İlişkisi*”, s.329.

¹¹⁴<http://devtiyatro.gov.tr/>; Erişim Tarihi: 02.05.2018.

¹¹⁵<http://devtiyatro.gov.tr/>; Erişim Tarihi: 02.05.2018.

Kurtlar”, “*Şampiyonlar*”, “*Fazilet Eczanesi Oyuncakçı Dede*” sahnelenen oyunlardan bir kaçıdır¹¹⁶.

1980-1981 sezonunda Devlet Tiyatrolarında sahnelenen 44 oyunu 791.445kişi, 1981-1982 sezonunda 52 oyunu 905.299 kişi seyrederken 1982-1983sezonunda sahnelenen oyun sayısı 42’ye, seyirci sayısı ise 620.768’e inerek üç sezonun en düşük seviyesi görüldü¹¹⁷.

Sonuç

1980-1983 yılları Türkiye’nin askeri sıkıyönetimin uygulamalarını her alanda gördüğü ve yaşadığı bir dönemi ifade etmektedir. Askeri yönetim siyasi, iktisadi ve sosyal alanda olduğundan belki de daha fazla kültür-sanat alanlarındaki karar ve uygulamalarıyla yer etti. 1965 ile 1980 yılları arasındaki ideoloji referanslı sinema akımları, gazeteler, müzik yapımları, kitap ve dergiler 12 Eylül 1980 tarihinin ardından yerini yasaklanan, takibata uğrayan, tek tip cunta idaresinin direktiflerini halka sunan basın ve sanat hayatı ortaya çıkardı.

Basın başta olmak üzere sinema ve operaya getirilen yasaklar, cezalar ve işten çıkarmalar söz konusu alanlarda faaliyet gösteren insanların çalışma azmini kırdığı gibi, sektörlerin gelişmesini de olumsuz etkiledi. Denilebilir ki, askeri yönetim döneminde alınan tedbirler taşra basınına yok olma noktasına getirmiştir. Maliyetlerin artmasından ötürü ulusal gazetelerin çoğu ciddi miktarda mali sorunlarla karşı karşıya bırakıldı.

Bu dönemde pek çok gazete hakkında kapatma davaları açıldı, mahkûmiyetler ve kapatma cezaları verilerek gazeteler ve gazeteciler kontrol altına alındı. Basın üzerinde kurulan sansür mekanizması, gazeteleri idari ve mali yönden ayakta kalmak üzere farklı mecralara sürükledi. Gazeteler halkın gerçek sorunlarıyla uğraşmak yerine gazete tirajlarını yükseltecek, cunta idaresini rahatsız etmeyecek magazin ve cinsel içerikli görsel haberleri ön plana çıkarmaya başladı. Bugün dahi gazetelerin pek çoğu magazin ve cinsel içerikli yayınlara sosyal ve siyasi haberlerden daha fazla yer vermektedir.

1983 yılında başlayan Anavatan iktidarı ile başlayan liberal ekonomi modeline geçiş ve dışa açılma basın ve yayın hayatını kökünden değiştirerek gazeteleri holdingleştirdi. Dış ticarette sağlanan vergi kolaylığı ile büyük Avrupa markaları Türkiye pazarına girmeye başladı. Gazete sayfalarını süsleyen ithal ürünlerin reklamlarına yer verilmesi ile büyük reklam gelirleri elde eden devasa gazete holdingleri ortaya çıktı.

12 Eylül Cuntasının amacı “apolitik” insan tipi ortaya çıkarmaktı. Tüketim kültürünün yaygınlaştırıldı, düşünme ve üretmeden uzak TV ekranlarına yansıyan “serkeş hayat”ı benimseyen büyük şehirlerde gazete ve televizyonlara yansıyan “sosyete hayatı” ve magazin haberleri ülkede gündem olmaya başladı.

Kültürel hayatın önemli unsurlarından biri olan kütüphaneler çeşitli idari düzenlemelere maruz bırakılsa da hizmet üretimi noktasında istenilen başarıyı yakalayamadı. Bunda kitap ve dergi basımındaki yavaşlama ile televizyonun yükselişi etkili oldu.

¹¹⁶ <http://devtiyatrolari.gov.tr/>; Erişim Tarihi: 02.05.2018.

¹¹⁷ *İstatistikî Göstergeler 1923-2012*, s.80.

Türk sineması da basın gibi çeşitli yaptırımlara maruz bırakıldı. Yönetimin ideolojik ve siyasi yaklaşımlarından ötürü pek çok sinema sanatçısı sektörden ve hatta ülkeden ayrılmak zorunda kaldı. Sinemanın gelişmesinde önemli bir yer tutan Antalya Film Şenliği 1980’de yapılamadığı gibi film maliyetlerinin sürekli artması sektörü olumsuz etkiledi. Televizyonun öne çıkışı da bu döneme rastlamaktadır. Sosyal hayattaki pahalılık sinema seyircisini azaltırken 1980’lerin sonunda Hollywood filmleri sinema sektörüne hâkim olacaktır. 1990’lı yıllarda yabancı filme artan rağbet Yeşil Çam Sinemasının sonunu hazırlayacaktır.

Opera ve balede İzmir’de açılan opera ve bale müdürlüğü dışında kayda değer bir gelişme yaşanmazken, tiyatro devlet ve özel sektör itibariyle ciddi yükseliş kaydetti. Devlet ve özel tiyatroların sayısı sürekli artarken, yeni oyunlara bağlı olarak seyirci sayısı da artış gösterdi. Hükümetin sanatçılara ve tiyatrolara verdiği destek özel tiyatroların artmasındaki en büyük neden olarak kabul edilebilir. Bu durumun yanın da TV seyircisinin artması videokaset satışlarının patlaması tiyatro ve bale’ye olan ilgiyi fazlasıyla azalttı.

Neticede 1980 darbesi Türkiye tarihinin son otuz sekiz yılını derinden etkileyen etkileri günümüze kadar devam eden mihenk taşı oldu. Her alanda olduğu kadar basın ve sanat hayatına da büyük travmalar yaşatarak yeni bir dönemin önünü açtı. Toplum darbenin dayattığı sınırlar içinde sıkışıp kaldı. Yoğun baskı dönemi toplumun kendine has melekelerinin kaybolması ve hatta yok olmasına yol açtı.

Kaynaklar

Resmi Kaynaklar

- TC. Resmi Gazete, Sayı: 13548, 14.07.1970.
 TC. Resmi Gazete, Sayı: 13965, 23.09.1971.
 TC. Resmi Gazete, Sayı: 7234, 16.06.1949.
 T.C. Resmi Gazete, Sayı: 17103, 12.09.1980.
 TC. Resmi Gazete, Sayı: 17112, 21.09.1980.
 TC. Resmi Gazete, Sayı: 17874, 20.11.1982.
 Milli Birlik Komitesinin Tebliğleri, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 10515, 30.05.1960.
 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 13837, 15.05.1971.
 Devlet Opera ve Balesi Strateji Planı (2013-2017), Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü, <http://www.sp.gov.tr> Erişim tarihi, Nisan, 2018.
 Başbakan Atanmasına Dair işlem, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 17112, 20.09.1980.
 “Türkiye Radyo - Televizyon Kurumu Kuruluş ve Görev Yönetmeliği”, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 17123, 02.10.1980.
 Kültür İstatistikleri, 1980, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1983.
 Kültür İstatistikleri 1981, 1982, 1983, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1985.
 Milli Güvenlik Konseyi’nin Bir Numaralı Bildirisi, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 17103, 12.09.1980.
 Milli Eğitim Bakanlığı, Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi “Gazetecilik”, Türk Basının Doğuşu ve Gelişimi, Ankara, 2008.
 İstatistik Göstergeler 1923-2012, Ankara, 2013.
 Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyon Raporu, TBMM, Ankara, 2012.

Telif Eserler

- Altunç, Beyza, *Türkiye’nin Ortak Film Yapım İlişkileri ve Eurimages*, Ankara, 2008.
 Alço, Pınar, “Sinema ve Müzik; Kısa Tarihsel Bir Bakış”, *İdil Dergisi*, Cilt 2, Sayı 7.
 Ağaoğlu, Adalet, *Fikrimin İnce Gülü*, Everest Yayınları, İstanbul, 2015.
 Behrengi, Samed, *Küçük Kara Balık*, Can Yayınları, İstanbul, 2016.
 Bila, Hikmet, *CHP-1919 -1999*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.
 Birand, Mehmet Ali, *12 Eylül Belgeseli*, 1998.
 Boztepe, Veli, *1960 ve 1980 Darbelerinin Türk Siyasal Sinemasına Etkileri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Radyo Televizyon Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.
 “Bir gecede değişimin adı: 12 Eylül Darbesi”, <http://www.cnnturk.com/> Erişim Tarihi: Nisan, 2018.
 Cemal, Hasan, *Tank Sesiyle Uyanmak 12 Eylül Günlüğü*, İstanbul, 2004.
 Çıtak, Şerife Özgün, *1980 Askeri Darbesinin Yazılı Magazin Basınındaki Yansıması ve Basının Magazinelşmesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2007.

- Elmas, Kurban, “İletişim Demokrasi-Demokratik İletiş Türkiye’de Medya Mevzuat Politikalar Aktörler”, *Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı*, 2011.
- Hafizoğulları, Zeki, “Kamu Yayıncılığı ve TRT Kurumu”, *Ankara Barosu Dergisi*, 2003.
- İlbuğa, Emine Uçar, “12 Eylül Askeri Darbesinin Günümüz Sinemasına Yansımaları Bornova Bornova ve Çoğunluk Film Örnekleriyle”, *Felsefe ve Toplumsal Bilimler Diyaloglar Dergisi*, Sayı 1.
- İlhan, Atilla, *Böyle Bir Sevmek, İş Bankası Yayınları*, İstanbul, 2016.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Vatan Dostu Sultan Vahidettin, Büyük Doğu Yayınları*, 2013.
- Kür, Pınar, *Yarın Yarın*, Everest Yayınları, İstanbul, 2013.
- Kuyucu, Mihalıs, “Türkiye’de Özel Radyo Yayıncılığı: Ulusal Ölçekte Yayın Yapan Özel Radyo Kanallarının Yapıları Üzerine Bir Araştırma”, *Global Media Journal*, Sayı 7, 2013.
- Karadoğan, Ali, *Şerif Gören Sineması, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo TV ve Sinema Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 1999.
- Konur, Tahsin, “Cumhuriyet Döneminde Devlet Tiyatro İlişkisi”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 31 Sayı: 1. 2, 1987.
- Kantarcıoğlu, Selçuk, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Politikalarında Kültür*, Ankara, 1999.
- Maktav, Hilmi, “Türk Sinemasında 12 Eylül”, *Birikim Dergisi*, Sayı 138, 2000.
- Nesin, Aziz, Zübük, İstanbul, 2005.
- Özgen, Murat, “1980 Sonrasında Türk Medyasında Gelişmeler ve Magazinleşme Olgusu”, *2nd International Symposium, Communication in the Millenium: A Dialogue Between Turkish and American Scholars*, Sayı 1, İstanbul, 2004.
- Öymen, Altay, “12 Eylül’ün kapattığı 17 partiden biri”, *Radikal*, 25.05.2013.
- Öztürk, Naz, İçöz; Şinasi, Fethi, Ergün, “24 Ocak Kararları Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye’nin Tarımı” *Pamukkale Üniversitesi Dergisi*, ½ 2008.
- Öztürk, Vildan, *Türkiye’de 1980-2000 yılları Arasındaki Gazete İlanlarında imaj Kavramı; Merkez Medya Bağlamında Değerlendirilmesi*, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Özkan, Zühal Çetin, ”Günümüz Türk Sineması’nın Dünya Sinemasındaki Yeri”, *Journal of Azerbaijani Studies*, Vol,12, No.1-2, Azerbaijani 2009.
- Özön, Nijat, *Sinema Uygulayımı; Sanatı-Tarihi*, İstanbul, 1985.
- Özhancı, Elif, “Türkiye’de Opera, Bale ve Devlet Opera ve Balesinin Evrimsellliği”, *Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı 29, 2009.
- Özgentürk, Işıl, *Kuş Ne Yana Öter*, Özyürek Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Özgüç, Ağâh, *100 Filmde Başlangıcından Günümüze Türk Sineması*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1993.
- Salihpaşaoğlu, Yaşar, *Türkiye’de Basın Özgürlüğü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 2007.
- Şeker, Mustafa, *Yerel Gazeteler*, Konya, 2007.
- Şeker, Mustafa, "Tiraj Sorunu", *Bir Sorun Olarak Gazetecilik*, Konya, 2007.
- Türkiye Cumhuriyet Tarihi II*, Ankara, 2012.

Yıldız, Ferhat, *Türk Anayasa Hukukunda Basın Özgürlüğü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2012, Ankara.

Yıldırım, Zafer, “Basın Özgürlüğü ve 12 Eylül Müdahalesinde Ordu Basın İlişkisi” *Mevzuat Dergisi*, Sayı: 103, Yıl 2006.

Yücel, Can, *Rengârenk*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.

Gazete ve Dergiler

Milliyet 21.02.1982.

Milliyet Sanat Yeni Dizi, Sayı:57, Ekim 1982.

İnternet Kaynakları

<http://www.cso.gov.tr/>, Erişim Tarihi: Nisan, 2015.

<http://devtiyatro.gov.tr/> Erişim Tarihi: Nisan, 2015.

<https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm>, Erişim Tarihi: Nisan, 2015.

<http://www.aljazeera.com.tr/>, Erişim Tarihi: Nisan, 2015.

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/9782122.asp>, Erişim Tarihi: Nisan, 2015.

<http://film.iksv.org.tr/film/2816>, Erişim Tarihi: Nisan, 2015.

<http://www.altinportakal.org.tr/arsiv/gecmis-oduller/1980>, Erişim Tarihi: Nisan, 2015.

<http://www.altinportakal.org.tr/arsiv/gecmis-oduller/1981>, Erişim Tarihi: Nisan, 2018.

<http://www.imdb.com/event/ev0000147/1982>, Erişim Tarihi: Nisan, 2018.

<http://www.altinportakal.org.tr/arsiv/gecmis-oduller/1982>, Erişim Tarihi: Nisan, 2018.

<http://www.turksinemasi.com/1981-1990/>, Erişim Tarihi Nisan, 2018.

<http://www.altinportakal.org.tr/arsiv/gecmis-oduller/1983>, Erişim Tarihi: Nisan, 2018.

<http://www.iksv.org.tr/hakkimizda/tarihce>, Erişim Tarihi: Nisan: 2018.

<http://film.iksv.org.tr/arsiv/festivalarsivi/97/2389>, Erişim Tarihi: Nisan, 2018.

<http://www.beyazperde.com/haberler/filmler/haberler-16247/>, Erişim T. Nisan, 2018.

https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/Global/Government/pg_CabinetHistory.aspx,

Erişim Tarihi: 08.05.2018.